

AHMET METİN VE ŞİRZAD

İnci Enginün*

AHMET METİN AND ŞİRZAD

ABSTRACT

Ahmet Metin and Şirzad is a novel written by Ahmet Midhat, has recently published in Latin alphabet by Dr. Sacit Ayhan and Levent Ali Çanaklı in 2010, deserves to be read and discussed again. A long and detailed journey from Istanbul to Sicily was planned by Ahmet Metin, a perfect man, very wealthy, and cultivated. There is not a single mistake that he would do. Ahmet Metin is almost a similar person of Ahmet Midhat who must have used various sources to build up his story. In addition to Daniel de Foe and Jules Verne, the main inspiration must have come from Anne Brassey's (1839-1887) *A Voyage in the Sunbeam, our Home on the Ocean for Eleven Months* (1878).

Although Ahmet Metin planned to follow the route as a Turkish prince Şirzad had done ages ago. It's pity that Ahmet Metin told about Şirzad's story –a story he had seen in an old manuscript– is nothing more than a pirate story. Anyhow Ahmet Metin sails making a house with all the facilities in the ship. On the way the meets Neofari and his lover, who moved to Ahmet Metin's ship and enjoyed learning all about the history, geographical places and mainly mythology. As usual Ahmet Metin never misses any chance to give some necessary information to his guests and employees and crew.

A very interesting book, can hardly be called novel, but may serve as an encyclopedia to enlighten the 19th century Ottoman everyday life, with its hopes, and failures.

* Prof. Dr., Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Emekli Öğretim Üyesi.

Key words: Ahmet Midhat, *Ahmet Metin and Şirzad*, mythology, sea voyage.

ÖZET

Ahmet Midhat'ın romanı *Ahmet Metin and Şirzad* yeni Türk harfleriyle Dr. Sacit Ayhan ve Levent Ali Çanaklı tarafından neşredildi (2010). Eser okunmayı ve yeniden tartışılmayı hak etmektedir. İstanbul'dan Sicilya'ya uzanan ayrıntılı bir plana göre yürütülen seyahatin hikâyesidir. Seyahati planlayan Ahmet Metin mükemmel bir adamdır, çok zengin ve kültürlüdür. Tıpkı Ahmet Midhat gibi tek bir hataya bile yer vermez. Ahmet Midhat hikâyesini oluşturmak için Daniel De Foe ve Jules Verne'den başka asıl Anne Brassey'in (1839-1887) *Okyanustaki On Bir Aylık Evimiz Sunbeam ile Bir Seyahat* (1878) adlı kitabından yararlanmış olmalıdır.

Ahmet Metin, Türk şehzadesi Şirzad'ın asırlar önce gittiği yolu takip amacını gütsede, Şirzad'ın hikâyesi olarak anlattığı bir korsan hikâyesinden başka bir şey değildir. Elbette Ahmet Metin daima Türkler ve İslamiyet hakkında övücü sözler söyler. Kendi vapuru Ahmet Metin'inkine geçen Neofari ve sevgilisine, hizmetlilerine ve gemi personeline, Ahmet Metin her fırsatta tarih, coğrafya ve mitolojiyle ilgili bilgiler verme fırsatını hiç kaçırmaz.

Bir roman denemeyecek bu çok ilginç kitabın, 19. yüzyıl günlük hayatını, umutları ve çaresizlikleriyle aydınlatılabilecek bir ansiklopedi olarak kullanılabilmesi için yeni bir neşrine ihtiyaç vardır.

Anahtar Kelimeler: Ahmet Midhat, *Ahmet Metin ve Şirzad*, mitoloji, deniz seyahati.

...

Ahmet Midhat Efendi Türk edebiyatının en şaşırtıcı şahsiyetlerindedir. Tanzimat dönemi ideolojilerini, Abdülhamit döneminde bütün gayretiyle savunan ve neredeyse kendi adıyla eşleşen *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde neşrettiği eserleriyle büyük bir etkinlik kazanan Ahmet Midhat, bugün de okuyucular arasında ilgi uyandırmaktadır. Eserleriyle dönemini çok etkilemiş olsa da Namık Kemal ve onu takip edenlerin hiç saygı duymadıkları anlaşılan Ahmet Midhat, aralarında Servet-i Fünun yazarları da bulunan birçok yazarla tartışmalara girişmiştir.¹ Ahmet Midhat'ın sanat

¹ Servet-i Fünuncuların sadece Halit Ziya Uşaklıgil *Hikâye* adlı kitabında "Bizde hikâye yazan yalnız bir kişi var o da atıfetli Ahmet Midhat Efendi hazretleridir. Birkaç eserler hayalîyundan tercüme olunan eserlere gıpta-res olacak derecede güzeldir. Ahmet Midhat Efendi hazretleri hakiki değildir. Fakat bazı mühmelâne veya zamana tevfi-k-i hareketle yazılan eserlerinden kat-ı nazar hikâyenüvisan arasında bir mevki-i mümtaz ihraz edecek kadar muktedir bir hayalîdir. Bizde başka bir hikâye yazan kimse görmüyorum. Bazı ufak tefek fıkralar, sahiplerine hikâyenüvis namını kazandıracak kadar mühim addolunamaz zannedirim" (*Hikâye*, s. 142) diyerek onun hakkını teslim etmiştir.

endişesiyle yazmadığı için şöhretinin geçici olacağı hakkındaki görüşler de gerçekleştirmemiş hatta edebiyat tarihinde onun yerini belirtmekle birlikte bu kanaatini de açıkça yazan Tanpınar da günümüzdeki bütün etkisine rağmen, Ahmet Midhat'a duyulan ilgiyi söndürememiştir.²

Tercüman-ı Hakikat gazetesiyile adeta müstakil bir edebiyat öbeği yaratmış olan³ ve kısmen dönemin edebiyat anlayışını yönlendirmiş olan Ahmet Midhat'ın romanlarının, oyunlarının ve edebiyat dışı felsefe, iktisat, din hakkındaki kitaplarının büyük bir kısmı yakın yıllarda –bir kısmı birden fazla olmak üzere– günümüz harfleriyle yayınlanmıştır. Bütün romanlarını dizi halinde yayınlayan TDK'ca henüz basılmamış olan ve yazarınca “hakayık-ı tarihiye üzerine müesses roman” diye nitelenen ve Abdülhamit'e sunulan *Ahmet Metin ve Şirzad*'ı Uludağ Üniversitesi öğretim elemanlarından Dr. Sacit Ayhan (d. 1967) ve Levent Ali Çanaklı (d. 1975) gerçekten titiz bir şekilde günümüz harflerine aktarmışlar, tereddütlü gördükleri noktaları dipnotlarında belirtmişlerdir.⁴ Ortak çalışmaların az bulunduğu bu alandaki çalışmaların mevcut birkaç örneğine dilerim bu ikili de katılırlar ve günümüz okurlarının karşısına çıkmayı bekleyen nice eseri kazandırır. Kendilerini bu çabalarından dolayı kutlarken Ahmet Midhat'ın bu gerçekten “garip” eseri üzerinde de durmak istiyorum.

Kitabın adındaki Ahmet Metin'i sık sık Ahmet Midhat diye okuma ihtiyacını hissettim. Denilebilir ki bütün Ahmet Midhat bu kitapta kendisini göstermektedir. İçinde birkaç macerayı barındıran bu romanın kaynakları arasında Ahmet Midhat'ın açıkladığı birçok eser adı bulunmaktadır. Onun kaynaklarını açıklamaktan çekinmediği daha önceki eserlerinden de bilinmektedir. Ahmet Midhat bu eserini de Jules Verne'nin seyahat romanları ile macera romanlarının etkisiyle yazdığını söyler. Romanın bir bölümünün adı olan “Eski Robenson”un ifşa ettiği gibi *Robinson Crusoe*, *Bir Fakir Delikanlının Romanı*, *Monte Cristo* bunlar arasındadır. Yine romanda adı geçen İngiliz seyyahı ve yazarı Anne Brassey'in (1839-1887) *Okyanustaki On Aylık Evimiz Sunbeam'de Bir Yolculuk* (1887) adlı kitabı da bulunmaktadır. Ahmet Midhat dünyaya açık bir yazardır. Brassey'ler denizcilikteki maharetlerine dört beş çocuklarını, onların öğretmenlerini, bakıcılarını ve kendi dostlarını da ortak etmişler ve hep birlikte

² Tanpınar, onun okuyucusunun geçici olduğunu ve zamanla unutulacağına kanidir: “...hakikatte onun sanatı yoktur, melekesi vardır ve halk muharriri olarak belli başlı kusurlarından biri de budur. Kitap zevki meddah itiyadını okuyucuya unuttuğu gün Ahmet Midhat Efendi'nin romanları okuyucusunu sıkacaktır”. *XIX. Asır Türk Edebiyat Tarihi*, İstanbul: Çağlayan Kitabevi, 4.b. 1976, s. 460). Tanpınar'ın bu yorumu ne haksız ne de yanlıştır. Fakat teknik medeniyetin hayatımıza soktuğu televizyon ekranının beslenmesi de sonu gelmez dizileri gerektirmektedir. İşte bu ihtiyaç yeni Ahmet Midhatların ortaya çıkmasını kaçınılmaz kılacaktır.

³ Ali Canip Yöntem'in “Tercüman-ı Hakikat Edebiyatı” (*Yeni Mecmua*, nr. 66, 26 Teşrin-i evvel 1918, s. 262-264) adlı yazısı bu konuda önemli bir dikkattir.

⁴ *Ahmet Metin ve Şirzad*, hzl. Dr. Sacit Ayhan ve Levent Ali Çanaklı, Bursa: Dörtrenk Basımevi, 2011. Eserden yapılan alıntı ve göndermelerde bu baskı kullanılmıştır.

bir yıl gezmişlerdir. Bu kitabı da okuduğunu –Neofari de okumuştur– şöyle anlatır:

Biz bile bu kitabı okuduğumuz vakit havi olduğu güzel şeyleri rüyamızda görmek derecelerinde meclubu, meczubu kalmış idik. (s. 141)

Bu ifadeyle Ahmet Midhat eserinin belki de en önemli kaynağını açıklamaktadır. Lady Brassey’in romanından söz etmesi, evini yatına taşıyan asil ve kültürlü bir kadın modelinden hoşlandığını göstermektedir.

Bu arada kendi eserlerine de bol bol göndermeler yapar: *Avrupa’da Bir Cevelan, Hasan Mellah*. Mamafih, Ahmet Midhat’ın denizde geçen *Hasan Mellah*’ı (1874) da hatırlanırsa onun denize meraklı olduğu söylenebilir. Zaten o da Ahmet Metin’i “yeni Hasan Mellah” diye nitelemiştir (s. 159). Ahmet Midhat Bağdat’a giderken, Rodos’a sürgün yolunda deniz yolculuğuna almış ve belli ki bunu sevmiştir. Beykoz’dan İzmit Körfezi’ne kadar, Marmara’daki ufak bir av gezisini büyük bir seyahat gibi ayrıntılı olarak anlattığı *Sayyadâne Bir Cevelân* da onun deniz gezisini sevdiğinin bir delili sayılabilir. Bu kitapta Midhat Efendi gezip gördüğü yerleri anlatmakla kalmaz, mitolojiden başlayarak tarih bilgisi de verir.⁵ Bu kitapta kendisinin deniz ve tarih merakının gençlik yıllarında nasıl başladığına dair ilginç açıklaması da yer alır:

...bir aralık Tuna Nehri üstünde işleyen Osmanlı vapurlarında müfettişe benzer bir memuriyete geçmiş olduğumdan o münasebetle nehr-i mezkûrda yukarıya aşağıya ettiğim seyahatlerin bir defasında Niğbolu’ya çıktım. Gerek kalesini gerek sahrasını temaşa ile bir de o melhame-i kübrayı tahayyüle başladım, Ehl-i salîbin kaleyi hangi mevakiden muhasara ve tazyik eylediklerini plana tatbiken bade’t-tayin Osmanlı sancaklarının hangi tepeler üzerinden görünerek takarrübe başladıklarını göz önüne getirince adeta kendimden geçmek derecelerine geldim. (s. 378)

Ahmet Metin ve Şirzad bir romanı okumakla başlar. Okunan bir kitabın hayatı değiştirmesi *Don Kişot*’tan başlayarak dünya edebiyatında yaygındır, özellikle postmodern romanlarda bunların yerli yabancı örnekleri bulunmaktadır. Şirzad’ın hikâyesi,

⁵ *Sayyadâne Bir Cevelân, Tercüman-ı Hakikat*’te tefrika edilmiştir (1891). Bu kitap da yeni harflerle neşredilmiştir: Ahmed Midhat, *Sayyadâne Bir Cevelân*. Beykoz’dan İzmit Körfezi’ne Bir Av Gezisi, yayına hzl. Sami Önal, İstanbul: İletişim, 2001.

Midhat Efendi Osmanlıların seyahatlerini anlatmaya pek önem vermediklerini Mehmet Emin’in *İstanbul’dan Asya-yı Vustaya Seyahat* (İstanbul, 1295/1878) adlı kitabına yazdığı önsözde söylediği gibi, türün örneklerini de bizzat vermeğe çalışmıştır. İlk dönemin örnek eserlerinden *Muhayyelât ve Müsarename*’de de deniz seyahati önemli bir yer tutmaktadır. Gonca Alpaslan’ın doktora tezinde halk hikâyeciliğinden gelen hikâyelerdeki denizin tuttuğu yer üzerinde durulmuştur: Gökalp-Alpaslan, Gonca. *XIX. Yüzyıl Yazılı Anlatılarında Sözlü Kültür Etikeleri*, Ankara: Kültür Bakanlığı, 2002. Ayrıca bk. Gökalp-Alpaslan, Gonca. “19. Yüzyıl Türk Romanında Açık Deniz Yolculukları, Ada İmgesi ve Akdeniz” (http://www.formatd.net/metafor/yazi/11120r_xixyy_turk_romani.htm). Gonca Alpaslan ilk *Telemak* çevirisini de bir incelemeyle birlikte yeni harflerle yayınlamıştır: *Tercüme-i Telemak, Yusuf Kâmil Paşa*, Ankara: Öncü Kitap, 2007.

Ahmet Metin’de de atası saydığı Şirzad’ın yolundan giderek aynı yolculuğu yapma arzusunun uyandırmıştır. Şirzad’ın macerası Selçuklular döneminde, Ahmet Metin’in hikâyesi ise 1890’lı yıllarda vuku bulur. Aradan geçen asırlar, Şirzad’ın gördüklerini de değiştirmiştir. Ahmet Metin bunu tarih peşinde, mümkünse arkeolojik bir geziye döndürmek ister. Ahmet Midhat, Şirzad’ın hikâyesini Türk tarihiyle birlikte eserinin çeşitli sayfalarına serpiştirmiştir (s. 45). Bu uzun kitapta Ahmet Midhat, okuyucusuna Şirzad’ın romanının nasıl eline geçtiğini birkaç kere hatırlatmakla birlikte, romandan söz etmek için uzun zaman bekler, ancak hikâyenin geçtiği yere anlatmaya başlar (s. 336). Bu özellik yazarın gençliğinde Niğbolu’yu zihninde tasavvur edişini andırmaktadır. Ahmet Metin Palermo’da da “medeniyetin gelişmesini, şaşkınlıkla” seyreder (s. 361) ve Şirzad’ın hikâyesine başlar. Şirzad’ın babası İskender Şibek, Selçuklu hükümdarı Süleyman’ın kardeşidir, fakat o Antalya’da “ticaret-i cesime” ile uğraşır. Tarih on üçüncü asırdır. Zengin bir adamdır. Oğlunu gemiyle Palermo’daki El Mübarek’e bir mektupla gönderir. Bu vesileyle, Ahmet Metin İdrisi’ye dayanarak Arapların buradaki ikametlerini, namazgâhın “esatir”le Santa Rozali manastırına dönüşünü anlatır (s. 357, 376) Orada kahramanlık hikâyeleri anlatılır. Dönemin kahramanlık hikâyeleri baskın ve korsanlıkla ilgilidir. El-Mübarek Kâzım el-Mürtet’in ihanetiyle nasıl baskına uğrayıp, iki yüz Arabın öldürüldüğünü nakleder (s. 366-368). Kâzım papaz olarak Ustika manastırda bulunmaktadır. İntikam almak için manastıra baskın yaparlar. Şirzad da yanlarındadır, çünkü o da bir kahramandır (s. 370-371). Baskında yakaladıkları Kazım, Şirzad’ın baba evindiği köleleri Cafer el-Tercüman çıkar. Bu adam İslâmiyeti çok iyi öğrendiği halde asla Hıristiyanlıktan ayrılmamış, dinine sadık kalmıştır. Evlenmek istememesi de bundan dolayıdır. Efendisine nankörlük edip onun kendisine emaneti olan parayı ve ticari malları ele geçirmiştir (s. 404-405). Entrika kurmakta pek mahir olmayan Ahmet Midhat hayli zikzaklı, binbir isim altında farklı işler yapmış bir adam portresi çizmeye çalışır. Bu adamın aslında bir asil olduğu, neslini devam ettirmek arzusuyla ülkesine döndüğü ve babasının düşmanlarının hedefi olmamak için başka başka adlar takındığı, bu arada Roza adlı güzel bir kıza âşık olduğu öğrenilir. Bu kız ise aslında babasının ölümünden sonra bir başkasıyla evlenen annesinin kızı, yani kendisinin kız kardeşidir. Şövalye di Epron Dora’nın manastıra baskın yapıp, Arapların çoğunu öldürüp, kalanları da yaralı olarak esir alıp kendi gemisine götürmesi herkesin hüviyetini ortaya çıkarır. Şirzad’ı kurtarmak için adamları gelse de yanlış gemiye çıkınca Şirzad’ı kurtaramadıkları gibi, o gemiyi de yakmak zorunda kalırlar. Bu arada Şirzad ile Roza arasında bir ilgi ve yakınlaşma başlar. Roza ile annesini kurtarmak için Şirzad’ın bir arslanı öldürerek kurtarması onun maceralarındandır. Bunlar Roza’da hayranlık uyandırır. Bu hikâyeyi vaktiyle olayların geçtiği sulara Ahmet Metin’den dinleyen Neofari onun büyüüne kapılır. Bu arada Müslümanlıkla Hıristiyanlığın farkı, birbirleri hakkında besledikleri yanlış kanaatleri, aleyhteki propagandalar anlatılırken ortaya ilginç bir nokta çıkar. Ahmet Midhat adeta siyasî iktidar ile ticarî iktidarı/

gücü kardeş göstermektedir. Şirzad'ın vücut güzelliğini tasvir ederken onu Türklerin güzelliğinin sembolü olarak gösterir. İşte bu güzel ve mükemmel delikanlı, fırtınada denize düşen Roza'nın arkasından denize atlar, kızı kurtarır ve talihin mutlu bir tesadüfü ile ıssız bir adaya (Vantotene adası) düşerek orada beş ay kadar kalırlar. Adada tıpkı Robinson gibi, ihtiyaçlarını gidermek için midyeden başlayarak, yavaş yavaş başka hayvanları da avlarlar, onları pişirirler. Buldukları bir mağara onlara sığınak olur. Onları adadan yine bir Türk kaptanı kurtarır ve Şirzad, kıza söz verdiği gibi onu önce annesine götürür. Roza tercihini Şirzad'dan yana yaptığı için, annesinden ayrılır. Bütün bu olaylarda o kadar çok garip tesadüfler vardır ki, Ahmet Metin bunların doğru olabileceğini, Şirzad'ın veya Ahmet Metin'in hikâyeleriyle ilgisi olmayan garip olayları arka arkaya sıralayarak ispata çalışır (s. 452). Ahmet Midhat bu hikâyeleri çok uzatmakla birlikte, uzatılan hikâyelerin can sıkıtığına dair bir de uyarıda bulunur (s. 397). Mitoloji, tarih, ahlâk hikâyeleriyle örülü eserde Ahmet Metin "tarih denilen şey bir sicil-i ahval-i umumiyedir" tarifini yapar (s. 440).

Ahmet Metin'in bazı mekânların fotoğrafını çekmesi ise Avrupa'da Türk izlerini takip amacına bağlıdır. Otranto, Navarin (s.232), Preveze'den geçerken (s. 256) Türk seferlerini, zaferleri ve Navarin'deki hezimetini hatırlar. (s. 267 vd.). Korfu adası hakkında bilgi verirken İngilizlerin bu adaya müdahaleleri ve kendi damgalarını nasıl vurduklarını da anlatır. Türkler hakkındaki uydurma bilgileri düzeltme çabasıdır (s. 270-272). Bu yüzden Otranto'da Türk atlarının bozduğu iddia edilen kiliselerdeki mozayikler üzerinde, kilise papazı ile tartışır. Suvarilerin önemi üzerinde sadece kendi fikirlerini yazmakla kalmaz, Mareşal Moltke'nin makalesini de özetler (s. 273).

Acaib-i Âlem ile benzerlikler: Midhat Efendi buna benzer bir seyahati de *Acaib-i Alem* adlı eserinin kahramanı Hicabî'ye yaptırmış ve onu Rusya'dan Kuzey denizine kadar göndermişti.⁶ Bu iki eser arasında gerçekten bir yakınlık bulunmaktadır. Hem Suphi hem Ahmet Metin yola önce yalnız çıkmak istemişler, sonra Hicabî arkadaşını Suphi ile birlikte yola çıkmış, Ahmet Metin güç hal ile Mustafa Basri'nin yol arkadaşlığını kabul ettikten sonra onun kendisini geliştirebileceği Paris'e gönderilme teklifiyle karşılaşması üzerine bir fedakârlık yaparak yola onsuz çıkmıştır. Fakat öğrenme ve öğretme arzusunu kahramanlarına da aktaran yazar, Ahmet Metin'in yolda eğitebileceği bir genci de gemi mürettebatı arasına katmıştır.

Her iki eserde de şahıs kadrosu yazarın hemen hemen kendisine benzeyen, her şeyi doğrusuyla öğrenmek isteyen, zaten çok şey bilen ve bunları çevresindekilere yansıtmak isteyen mükemmel bir kahramanın etrafında döner. Bu temel şahsın nite-

⁶ *Acaib-i Âlem* hakkında hayli geniş bilgi için bk. İnci Enginün, *Yeni Türk Edebiyatı Tanzimat'tan Cumhuriyet'e (1839-1923)*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2006, s. 219-222. *Bütün Eserleri Henüz 17 Yaşında, Acaib-i Âlem, Dürdane Hanım*, hzl. Nuri Sağlam, Kâzım Yetiş, M. Fatih Andı, Ankara: TDK; Ankara 2000. Alıntılar bu baskıdandır.

liklerini ortaya koymak ve anlatmak istediklerini söylemesine vesile olacak kişiler de eserde yer alır. Her ikisi de hacimli olan bu eserlerdeki bütün kahramanları ve olayları anlatmak bu yazının hududunu aşar. Sadece ana hatlarıyla şunu belirtmek gerekir ki, Ahmet Midhat her iki eserinde de hem okuyucusuna hem de orientalist batıya seslenmek ister. Birinciye, işte hepiniz burada anlatılan ve sizin de beğendiğiniz kişiler gibi olmalısınız, bunun için de size gösterdiğim bilgileri edinmeli, davranışları benimsemelisiniz, yaptıklarının sonunda cezalandırılanların yoluna da gitmeyin derken, batıya da sizin tanıdığınız Türkler zihninizdeki hayallerdir, asıl Türkleri görmek istiyorsanız bunlara bakın demektedir.

Midhat Efendi çok şey söylemek istediği için her iki romanda da kişilerin sayısı çoktur. Ahmet Metin babasından kalan büyük bir zenginliğe sahiptir, bir mirasyedir, onun için bir kotra yaptırmak onun maddi imkânları içindedir, halbuki Suphi arzuladığı seyahati yapabilmek için her şeyini satar. Suphi öğreneceklerini yerinde öğrenmek isterken Ahmet Metin öğrendiklerini görmek ister. Suphi çevresinde alay konusu olurken Ahmet Metin sadece garipsenir, fakat daima hayranlık uyandırır. Bunda şüphesiz ki her şeyi yaptırabilecek kadar zengin olmasının rolü bulunmaktadır. Suphi'nin yaptığı seyahatin amacı belirsizdir, Midhat Efendi onları gerçek bir bilim heyeti ile karşılaştırır; heyettekilerle Suphi ve arkadaşlarını botanik ve buldukları böcekler hakkında uzun uzadıya konuşturur.

Ahmet Metin bir mirasyedi olsa da parasını halk hikâyelerindeki veya onlardan mülhem eserlerdeki gibi çarçur etmez. Onun bir benzeri hem alafrangalık, hem de medenileşme yolundaki örneği Stefani'dir. Bankaların yararını da babasına karşı savunan odur. Ahmet Metin kendi kazanmadığı serveti değil onun "vâridatı"nı harcamakla yetinir. Her türlü zevk ve safayı sürüp hevesini aldıktan sonra Şirzad'ın yolunu takip uğruna hazırlıklara da girişir (s. 35).

Her iki eserde de farklı milletlerden kişilerle karşılaşmalar ve Ahmet Midhat Efendi fertlerden hareket ederek onların mensup olduğu milletler hakkında genellemelerde bulunur.

Ahmet Metin'in seyahati dolayısıyla arkeoloji de eserde yer tutar. Ahmet Midhat'ın arkeolojiye Bağdat'da Osman Hamdi Bey ile arkadaşlığından kaynaklanan bir ilgisi vardır. Arkeolojinin insanlık tarihi bakımından önemini belirtir (s. 46). *Acaib-i Âlem*'de de müze ve kiliseler ziyaret edilirken "tumul" ve mezarlardan çıkan arkeolojik malzemeden söz eder.

Her iki eserde de kahramanlarının genç ve güzel olmaları dolayısıyla seyahatlere birer yabancı hanım da katılır. *Acaib-i Âlem*'de bir İngiliz hanım yalnız başına seyahat etmekte ve Rusya'daki tanıdıklarından yardım görmektedir. Hicabî ve Suphi ile karşılaştıktan sonra bu seyahati birlikte yaparlar ve Miss Haft'ın tanıdığı Rusların –ki bunlardan biri hayli hayal kırıklığı uyandıran bir Rus prensesidir– davetlerine katılır-

lar. Suphi ile Miss Haft'ın dostlukların eserin sonunda evlilikle sonuçlanır.⁷

Meliketülbahr'a kadın hizmetçi alması da Lady Brassey'in romanından mülhemdir (s. 53). "İstitar mani olmasa idi hizmetçi kadınları dahi Türk alır idim. Ben neyim? Ben Türk değil miyim? Türk olan yine Türk olana ragıptır" (s. 54) türü cümleler, eserin adeta 1892'de değil de 1908'den sonra Türkçülük akımının etkisiyle yazıldığı izlenimini doğurur, zira bir Tanzimat yazarı olan Ahmet Midhat bu eser dışındaki romanlarında çok milletli, kozmopolit Osmanlıdır. Ayvansaray'da Türk usta ve işçileri tarafından yapılan "sefine"nin pek çok aksamı Avrupa'dan gelir. Günümüz evlerinin vazgeçilmezi çek-yatları tarif eden Ahmet Midhat onlara "yatak kanepesi" veya "kanepesi yatak" denmesini teklif eder (s. 56). Gemide deniz hırsızlarına karşı da tedbir alınmıştır. Nitekim, geçici tayfa olarak alınan biri Neofari'yi soymanın niyetiyle, yangın çıkarmış ve kendilerini takip edenlere yardım etmiştir. Fakat önceden tedbirli olan Ahmet Metin uzun menzilli silahlarıyla onları kaçırtmışsa da geminin yanarak batmasını önleyememiştir. Neofari de gemisi sigortalı olduğu için bunu fazla dert etmez (s. 211). (Mamafih bu yangındaki işbirlikçinin Neofari'nin âşığı Nikolois olduğu ve Neofari'nin bütün para ve mücevherlerinin onun tarafından çalındığı anlaşılır. Bunun üzerine Ahmet Metin onu biraz para vererek gemiden uzaklaştırır, Neofari'yi de başka kötülüklerden uzak tutabilecek nasihatlerine başlar. Bu sayede seyahate birlikte devam ederler. Ahmet Metin'in yelkenlisinde denizcilik dergileri ve seyahatnameler ve haritalardan oluşan zengin bir kütüphane bulunmaktadır. (Daha sonra Neofari ve sevgilisine anlatacağı tarih bahislerinde şahit olarak gösterdiği "her biri altışar yedişer yüz sahifelik on sekiz ciltlik" (s. 147) Sezar Katon'un tarihinin Fransızca tercümesini burada anmaz. Bu tarihi o kadar iyi okumuştur ki Türklerin tarihini anlatır, tarih kavramını tartışırken esere yaptığı göndermelerde, sayfalarını bile söyler (s. 146-156). Neofari anlatılanlara hayranlık duyarak bunların "Victor Hugo gibi bir şairin kalemiyle yazılıp Wagner gibi bir bestekârın nagamatıyla tezyin olunur ise emsalsiz bir opera" çıkacağını söyler (s. 154). Eserde yazarlara pek çok gönderme vardır. Kiminden alıntılar yapar, kiminin adını anmakla yetinir. Jean Jacques Rousseau, Voltaire, Dostoyevski, Tolstoy, Homer (s. 256) gibi. Midilli'den geçerken "zamanının Nana'sı olan Safo"dan ve onun öneminden söz eder. Nana'yı Emile Zola'nın "timsal-i fuhuş olarak gösterdiği kadın" diye (s. 254) niteler. Her şeyi birden söylemek arzusu bunların önemini de unutturur.

Yemek içmekten çok hoşlanan ve eserlerinde de buna yer veren Ahmet Midhat çok yemenin sağlıksızlığa yol açtığını, insanların jimnastik yapmasını tavsiye eder (s.

⁷ *Acaib-i Âlem*'de Miss Haft daha önce İstanbul'a gelmiş ve kitaplarda Türkler hakkında yazılanlarla gerçeğin ne kadar farklı olduğunu görmüştür (s. 322-323). Bu konuda Midhat Efendi'nin yazdıkları Türklerin kendilerini bizzat tanıtmak ve haklarında yazılanları teker teker yalanlamak mecburiyetinde olduklarını gösterir. *Paris'te Bir Türk*'te Türkiye'yi kendi kafasındaki hayale göre tanıtmaya kalkışanları uzun uzadıya anlatır

93). Gemi Marmara'dan Ege'ye açılır. Uygun yolları kollayarak ufak Ege adalarını dolaşır ve oraların hikâyelerini, mitolojideki yerlerini hatırlama fırsatı bulurlar.

Uğradıkları limanlarda Ahmet Metin, sefir, vali, belediye başkanlarını ziyareti ihtimal etmez. Geçtiği her yerde hayranlık uyandırır. Bunlardan biri de “güzel Moldovan yat”ıdır (s. 98). Yatın sahibi Boyar ve Madam Çokoganu'dur. Ahmet Metin kadını tanıır gibi olursa da hemen çıkaramaz (s. 99). Benzer amaçlarla yola çıkmış olan gemi sahipleri çabuk kaynaşır. Ahmet Metin onlara da hikâyesi, amacını anlatırken Türk tarihinin menşesine kadar gider. Neofari'nin ilgisine karşılık kocası cahil olduğu için hoşlanmaz (s. 101) Bu arada Ahmet Metin Çokoganu adının Koçagari ile olan yakınlığını farkeder ve kendisi çok genç iken babasıyla ziyaret ettikleri Koçagari ailesini hatırlar fakat Neofari bunu reddeder. Ahmet Midhat her şeyi açıklamak ve Romanya “ahalisinin bazı hususiyât-ı ahvalini” tasvir etmek için “Madam Çokoganu” başlıklı bir bölüm açar. Medeniyete en kapalı kalmış Boğdan bölgesindeki geçim şartları hakkında bilgi verdikten sonra boyarlardan “Anderi Yuroslava”nın (s. 112) bir örnek olduğunu söyler. Anderi topraktan kazandığı parayı ya toprağa gömmekte veya güvendiği bir papaza saklatmaktadır. Viyana'da tahsil eden oğlu Stefani buna rıza göstermez, paranın bankaya yatırılmasını savunur. İşleri Avrupa usulüne göre düzenler (s. 113), başka aileler Stefani'yi beğenirlerse de ihtiyar baba beğenmez.⁸ Oğlu “İşte bu da eski kafalarda peyda mütalaat”tır (s. 114) dedikçe baba Anderi her şeyi oğluna bırakır. O da babasına iyi bakar, hatta onu evlendirir de. İşte Neofari bu evlilikten doğmuş ve ağabeyinin alafranga usullerine göre önce sütanne, sonra süslü bir muallime ile yetişmiştir. Anderi öldükten sonra Stefani bir banka sahibi Nemçeli'nin kızı ile evlenmiş ve çocukları olmadığı için Neofari'yi çok şımartmışlardır. Nihayet onu Paris'e gönderirler ve Neofari, doğduğu Yaş'a ve ailesine yabancı olarak yetişir (s. 120). Eve döndükten sonra artık yengesi bile onun şımarıklıklarına tahammül edemeyerek sevmemeye başlar. Neofari henüz on sekiz yaşında iken, kendisinde çok önceden gözü olan, kırkını aşmış Akilo'nun evlenme teklifini kabul eder. Bir de çocukları olur. Fakat Neofari başına buyruk yaşamak istemektedir ve kocasından sıkılır. Zamanla Neofari gençlerle gönlünü eğlendirir. Romandaki beceriksiz koca-becerikli âşık farkları, yazarın önceki romanlarındaki zıt kahramanları anlatırken kullandığı mekanik bir yöntemle gösterilmektedir. Birisinin beceremediği işte, öteki kusursuzdur. Paris, Roma, Viyana'da hayatları Akilo için zıندان olur. İkisi de zengin oldukları için kocası Neofari'ye söz geçirememektedir, zaten ne söylese karısının verilecek bir cevabı vardır. Sonunda Neofari ile Nikolso arasındaki ilişkiye dayanamayarak Akilo Yaş'a döner fakat boşanamazlar. Nikolsa zengin kadınlara musallat olan işsiz (okuldan kovulmuştur), yakışıklı, cahil bir adamdır, fakat Neofari onu se-

⁸ Orhan Okay, Boğaziçi Üniversitesi'nde düzenlenen bir toplantıda (2004) sunduğu bildirisinde bu romanda Tanzimat kavramının Romanya'daki uygulanışında bir model olarak gösterildiğini belirtmiştir.

ver ve birlikte yaşamaya başlarlar. İşte “deniz seyahatine” de bu sırada çıkmışlardır. Neofari, “Madam Brassey nam kadının bir devr-i âlem seyahatini mübeyyin kaleme aldığı kitabı okuyunca ağzının suyu akmış” kendisi de böyle bir şey yapıp Fransızca bir kitap yazmak istemiştir (s. 141).

Ahmet Metin’in kotrasını inşa ettirmesi her halde bazı kitap ve ansiklopedilerin yardımıyla olmuştur ki o da zaten *Yat (Yatch)* adlı dergiden yararlandığını gizlemez. Batı karşısında biraz yol yordam öğretmek suretiyle gemisinin her şeyini Türk usta ve işçilere yaptırır. Ahmet Midhat kitabını okuyanların hemen denize açılacaklarını sanmış gibi deniz kazalarına karşı okuyucu-yolcularını uyarır ve gece seyahat etmemelerini, “sahil kayıklarının” fener kullanmamaları yüzünden tehlikeli olduğunu hatırlatır (s. 79).

Ahmet Metin, Meliketülbahr’a görmüş geçirmiş, tecrübeli bir kaptan almış olsa da gemi mühendisi genci, Süreyya’yı da eğitmeyi unutmaz (Süreyya adı acaba *Eylül* yazarının aklına bu eserden mi gelmiştir?).

Ahmet Metin’in “Kavalye dö Turko Şirzad del Seluçya” adlı sergide bulunduğu kitapla hayatında önemli bir değişiklik olur, o da Şirzad gibi kendisini eski zaman centilmeni bir şövalye sanmaktadır (s. 45). Kaldı ki Türk tarihi bunlarla doludur (s. 48) fakat başarıyı günlük işlerden sayan Türkler bunları anıtlar dikerek ölümsüzleştirmeyi düşünmemişlerdir.⁹

“Kemalât-ı insaniyenin en büyük mektebi seyahattir” (s. 44) diyen Ahmet Midhat bunu çok sevdiği masallardan bilmektedir. Zira kahramanı seyahate çıkmayan, yanlışlarından doğruyu öğretmeyen hiçbir masal yoktur. Fakat Ahmet Midhat örnek kahramanlarının yanlış yapmalarına asla izin vermez. Belki de bu yüzden masal kahramanlarının sevimlilikleri Ahmet Metin’de yoktur. Her şeyi bilen, her şeyi doğru planlayan, tahminleri daima yanlışsız olan Ahmet Metin’in çevresindekilerin, hakkındaki düşüncelerini merak etmesi de gerekmez, zira onları zaten bilmektedir. Çevresinde eğitebileceği birilerinin bulunmasını isterse de Hüseyin Basri’nin Paris’te eğitim fırsatını bulduğu için birlikte gelememesi üzerine o da hevesini kotrasına gelen misafirlerini aydınlatmakla, şirin, akıllı hizmetçisi Vasiliki’ye bir şeyler öğretmeye kalkar. “Meliketülbahr”ı bir “seyahat gemisi” olarak niteler (s. 65). Konaklarında annesi tarafından yetiştirilen Vasiliki’yi drahomasını toplasın diye yanına almıştır. Rakım’ın Canan’ı eğitmesi gibi Ahmet Metin de Vasiliki’yi eğitir, ona okuma yazma, Fransızca ve piyano çalmayı öğretir. Güzel elbiseler alır ve doğuştan zevkli Vasiliki bunları kendisine yakıştırmayı çok iyi bilir. Tarihin derinliklerinde kalmış bilgilerini,

⁹ Neofari bu konu üzerinde o kadar çok durmuştur ki, sonunda Ahmet Metin “Halbuki Osmanlı milletinde her biri bir büyük millet için medar-ı fahr olacak ve yâdını teyit için alâmet rezkine şayan görülecek vukuat o kadar çoktur ki adeta bunlar vukuat-ı adiyeden addolunmak lâzım gelmiştir” diye başlayarak bir çok örnek sıralamıştır (s. 245). Bu konu için bk. İnci Enginün “Destan-Âbide”, *Bir Sığmak Olarak Kitap ve Edebiyat*, İstanbul: Dergâh, 2001, s. 47-49.

gezdikleri mekânlar vasıtasıyla, öğrenmeye hazır Neofari'ye anlatmaktan çok hoşlanan Ahmet Metin –dolayısıyla Ahmet Midhat– bazı kavramlar üzerinde de dururlar. Sultan Osman Gazi'nin bir şövalye olarak anılması (s 67) bunlardandır. Her şeyi öğrenerek kendisini hiçbir yerde “gurbet”te hissetmeyen seyyahın “Milletim nev-i beşer vatanım rû-yı zemin” mısraını anmaya herkesten fazla hakkı olduğunu kaydederek mısraa çok farklı bir anlam yükler (s. 199).

Çeşitli eserlerinde mitolojiyi zaman zaman anan, *Taaffüf* adlı romanında Minerva ve Venüs heykellerinden hareketle aile ve fethanlık arasında bir bağ kurarak, eserinin ana fikrine bağlı olarak Minerva ve Venüs'ün ezeli mücadelesini anlatan Ahmet Midhat, bu eserinde de onlara, özellikle Venüs'ün maceralarına geniş yer ayırır. Gezdikleri her yerde onun izleri vardır (s. 112-221). Sadece mitolojik bilgi vermez, güzel sanatlarda mitolojik varlıkların tuttuğu yer üzerinde de uzun uzadıya durur. Denilebilir ki Venüs'ün merkez alınması onun doğumundan itibaren, aşkları, çocukları ve sebep olduğu olaylara Truva savaşlarına kadar genişleyen geniş bilgi vermesini sağlar. Ahmet Midhat'ın bir çeşit ansiklopedi sayılacak bu geniş Yunan mitolojisi hakkında yazdıklarında Venüs'e ayırdığı yerin çokluğu, mizaç bakımından onu andıran Neofari dolayısıyla da olabilir. Güzelliğine, öğrenme arzusuna, meziyetlerine hayran olduğu bu genç kadının erkeklerle ilişkisinde adeta Venüs'ün yansımaları bulmuşa benzer. Bu arada andığı eserler arasında *Telemak* da geçer (s. 219). Mitolojiyi tanı, hangi millete ait olduğu, romanla kıyaslanması (s. 224) yanında, Ahmet Midhat, güzel sanatların temel masallardır der (s. 225). Ona göre mitoloji hiçbir millete mal edilemez. Hepsinin ortak malıdır (s. 233) Mitolojide Venüs üzerinde bu kadar duruşu onun kadın hakkındaki görüşlerini de açıklamasına vesile olur. Venüs'ün hayattaki bir örneği Neofari, kendi yelkenlisindedir. Ona kadın hakkında söyledikleriyle, adeta kadını doğru yola çağırır. Kadın anlayışında Ahmet Midhat bir aile kadını ve anneyi hedef almaktadır.

Ahmet Midhat'a bir “medeniyet âşığı” denebilir. Onun kahramanı, çalışmaktan hiç yorulmaz, arzularını gerçekleştirecek parası vardır veya kazanır, çeşitli konularda bilgilidir, öğrenmekten hiç vazgeçmez batıyı insan hayatını kolaylaştıran medeniyet merkezi olarak önemser; fakat batının örf, yaşayış ve din konusunda doğu ile uyummadığına inanır ve yerli inançları savunur. Medeniyete inanması bakımından Namık Kemal'le beraberdir. Yenilikçi yönlerini çok takdir eden Namık Kemal romantizmin etkisiyle Rezaizade ve özellikle *Sahra*'da medeniyet hakkındaki görüşleri dolayısıyla Abdülhak Hâmit'e öfkelenmiştir.¹⁰ Medeniyet karşısında Namık Kemal ile Ahmet Midhat'ın yakınlıkları varsa da, onları siyasî görüşleri ayırır. Bu romanında da Ahmet Midhat, Yunan kültürüne hayranlığını dile getirirken, Yunanistan'ın Osmanlı Devleti'nden ayrılmış olduğunu, hâlâ bu tarihlerde yaşamakta olan meseleleri hatırına bile getirmez.

¹⁰ *Namık Kemal'in Hususi Mektupları II*, hzl. Fevziye Abdullah Tansel, Ankara: TTK, 1969, s. 423.

Ahmet Midhat'ın bu eseri Türkçü bir eser olarak tanınagelmektedir. Eseri yeniden okuduktan sonra, bu hükmü biraz mübalağalı bulduğumu söylemeliyim. Daha önce dikkatimi çekmiş bulunan bazı ifadeleri başka kitaplarında da zaman zaman bulunmaktadır. Sürekli olarak Batı ile Doğu'yu karşılaştırması, bu eserinde İtalya sahilleri, boğazlarıyla, İstanbul Boğazı'nın kıyaslanması da okuyucusunu, daha bildik manzaralara göndermelerle aydınlatması sayılabilir. Avrupa'da kayalıkların nasıl tarım alanlarına çevrilirken, Anadolu'da geniş tarım alanlarının bomboş durduğunu hatırlatır (s. 278). Ayrıca eğitici Ahmet Midhat, Doğu'nun Batı'dan üstünlüklerini de Batı'nın Doğu'ya üstünlüklerini de belirtmekten hiç kaçınmaz. Batı'da gördüğü üstünlükler karşısında, bunlar neden bizde olamaz türündeki hayıflanması ise Tanzimat'tan itibaren pek çok Türk yazarı tarafından dile getirilmiştir. Ahmet Midhat Türkler, Osmanlılar ve Müslümanlarla ilgili, Batılıların pek çok yanlış bilgilerini düzeltmek için çırpınır. Bunları Türklerin okuyacağı kitaplara yazması, adeta okuyucularına, bunları düzeltmek için işte sizler de sevdiğiniz bu kahramanlar gibi –veya benim gibi– yapmalısınız ikazıdır (s. 241, 244-245).

Eserin kahramanı Ahmet Midhat mı yoksa Ahmet Metin mi sorusu rahatlıkla sorulabilir (s. 378). Ahmet Metin her şeyi bilen, olgun bir erkektir. İslamiyeti ve Nasraniyeti bilir, Hıristiyanlığın eksiklerinin İslamiyette bulunmadığını her fırsatta ifade eder. Bunları özellikle Neofari'nin evliliği ve onun serbest yaşayışıyla ilgili olarak dile getirir. Benzer konuşmalar Şirzad-Roza hikâyesi anlatılırken, Vasiliki ile Süreyya'nın evlenmesi dolayısıyla geçer. Bu özellik romanı baştan sona doldurmuştur. Ahmet Metin'in özellikleri, fikirleri bütünüyle yazarındır, macerasının ise Ahmet Midhat'ın özlemi olabileceği rahatlıkla söylenebilir. Eserde müstakil hikâyeler olabilecek birkaç hikâye vardır.

1. Ahmet Metin'in seyahat macerası. Bu macera güzel bir kadının refakatiyle canlanır. Hikâyelerini ona anlatır.

2. Güzel kadın Moldavyalı Neofari'dir. Ahmet Midhat onun “yosma” “aşüfte” olduğunu sık sık hatırlatsa da Ahmet Metin Neofari'nin zayıflıklarının farkında olmakla birlikte ondan hoşlanır, ona karşı çok müsamahalıdır. Onun aile hikâyesi, eşi ve âşığıyla maceraları ve Ahmet Metin'e bağlanması, hatta onun uğruna bir İtalyan kılavuzu öldürmesi –ki sonunda kendisinin de benzer şekilde ölmesi– romandaki –eğer varsa– heyecanı arttırmaktadır.

3. Ahmet Metin'in hizmetçisi Vasiliki ile gemi kaptanının oğlu Süreyya'nın aşk-ları ki, Ahmet Metin romanın sonlarına doğru ikisini nişanlayarak patronluğuna bir de babalığı katar. Bu davranışı Neofari'nin kıskançlıklarının ne kadar yersiz olduğunu ona anlattığı gibi, gördüğü ahlâk örnekleri karşısında o da kızına ve kocasına dönme kararını verir.

4. Romanın adına rağmen Şirzad'ın hikâyesi, bir seyahati gerçekleştirmeye vesile olan hareket noktasından ibarettir denilebilir. Zaten eserde tuttuğu yer de pek kısadır.

Eser baştan sonra kadar serpiştirilmiş, zaman zaman tekrarlanan bin bir ayrıntı ile doludur. Bunlar arasında tarihî olaylarda aşkın rolüne dair hikâyeler, olayların sebep ve sonuçları (s. 157), aşk (s.156), savaş aletleri ve savaş sahneleri (s. 380-383), roman ve tiyatronun bazen insanlara kötülük de öğretmesi (s. 304),¹¹ gazetecilerin (s. 336, 338), polislerin davranışları (s. 300), Avrupa dillerine geçen Arapça kelimeler dolayısıyla kelimelerin etimolojisi (s. 341)¹², resim ve hüsn-i hattın kıyaslanması (s. 345-346), kopist-kompozitör farkı (s. 347), kadın hakkındaki görüşleri (kadının kötü ve iyi oluşundan sorumlu erkektir), yaş farkından kaynaklanan “nispetsiz evlilik”ler hakkındaki görüşler, bazen kahramanların ahvalinin tasviriyle okuyucuya nasihat olarak yer alır (s. 324-326). Ahmet Metin öyle şeyler söyler ki Neofari kendini bir aynada seyrederek gibi olur ve pişmanlık duyar (s. 348). Belki eserin bir anlamda tarihteki bir yolculuğun tekrarı olması dolayısıyla tarih, tarih eğitimi, tarihin okunabilmesi/ yorumu (s. 158-159) hakkında da çok ilginç sayfalar yer alır. “Tarihî roman (roman historique) yani esasî tarihe müstenit hikâye” tarifleri de bulunmaktadır (s. 158). Ahmet Midhat/Ahmet Metin Yunan ve Roma gibi eski milletlerin âsâr-ı edebiyesinin incelenmesini ister (s. 150). Ahmet Metin’e göre Şirzad’ın hikâyesi hayal değil, hakikattir. Araya katılan bazı hayalî kişiler eserin doğruluğunu ortadan kaldırmaz. Buna örnek olarak da Emile Zola’nın devrinin Paris’ini anlatmasını gösterir (s. 159).

Bu ayrıntıların büyük kısmının eserle doğrudan doğruya ilgisi yoktur. Roman bir ayrıntı sanatı olsa da her ayrıntının bütünü emrinde olması gerekir. Ahmet Midhat’ta böyle bir endişe olmadığı için ayrıntıların da roman sanatı açısından önemi yoktur. Romana bir tür ansiklopedik eser denilebilir ve belki de bu tür eserlerin sosyal tarih açısından etkilerinin incelenmesi için kavram ve eşya dizinleriyle neşirlerine ihtiyaç vardır. Çünkü gerçekten toplumdaki hemen her sosyal değişimin kaynağında Ahmet Midhat’ın eserlerinden bir şeyler zikredilebilmektedir. Keza Ahmet Midhat eserlerinde önceki eserlerine göndermelerde bulunmaktadır. Bu eserinde bazı yerler hakkında fazla bilgi vermediğini, onların *Avrupa’da Bir Cevelan*’da bulunabileceğini söylemektedir. Bu esere başka göndermeler de bulunmaktadır (s. 231, 263),

¹¹ Benibeşerin kubhiyat ve seyyiatını tasvir eyleyen işbu âsâr-ı edebiyenin gâh nafi gâh muzır olabilecekleri hakkında pek büyük mübahasat cereyan eylemiş olduğunu karilerimiz biliyorlar. Hatta bu mübahasatta abd-i âciz âsâr-ı edebiyeye-i mezkûrenin lehinde hâmerân olmuştur. Hâlâ da o reydeyim. Ahval-ı beşeri teşrih ederek iyisini de fenasını da insanlara göstermeli ve fenalıklardan tevhiş ve tenfir ederek insanları iyiliklere sevk eylemeli ama her zaman itiraf etmiş olduğum gibi yine de tekrar ederim ki romanlardan, tiyatrolardan örnek almak insanların tabâîindeki istidada göredir. İnsan-ı şakî mutlaka hasenattan bile suimisal alır. Eğer salih olursa seyyiattan dahi hüsn-i misal alır. Lokman Hekim’in edebi edepsizlerden öğrenmiş olduğu fıkrasını hatırdan çıkarmamalıdır. Zaten hüsn ü su-i imtisal için romanlara, tiyatrolara da ihtiyaç var mı? Bunlar ahval-i beşeriyenin tasvirleridirler. Asılları yani hakayık-ı ahval-i beşeriye ise meydanda duruyorlar. En kadim caniler, sefiller tiyatrolardan, romanlardan mı misal aldılar!..... (s. 304).

¹² Bede Köyü, Araplardan kalma Beyza Köyü’dür ve Şirzad’a burada ziyafet verilmiştir (s. 354).

Kitapta Ahmet Metin'in günlük tutmasını okuyunca, acaba Ahmet Midhat da günlük tuttu mu sorusu akla gelse de, onun bu tür notlarını alelacele kitaplarına geçirdiği şüphesizdir. Onun yolunu takip eden Ahmet Rasim ve Hüseyin Rahmi'nin İstanbul Türkçesinin dil malzemesi ve İstanbul folkloruyla ilgili olarak sundukları malzeme, Ahmet Midhat'ınkiyle kıyaslandığında elbette daha derli topludur. Adları durmadan zikredilmekle birlikte, bu üç yazarın dilimize ve kültürümüze getirdikleri henüz ayrıntılı olarak ortaya konulamamıştır.

*

Bu romanı inceledikten sonra yine baştaki noktaya dönebiliriz. Ahmet Midhat'ın günümüzde de devam eden şöhreti, onun sanatkârlığından değil, kitaplarına doldurduğu bin bir bilgi ile okuyucusunun merakını kamçılayabilmesinden kaynaklanmaktadır. O zaten bir sanatçı değil, ama toplumu aydınlatmasını bilen bir şahsiyettir. Eserlerini tefrika suretiyle neşri de onun parça parça okunmasını sağlamıştır ki, bu, bir anlamda günümüzün televizyon dizilerinin mantığıdır. Bu kitapta Ahmet Midhat'ın tamamı vardır demek yanlış olmaz.

Yıllar önce okuduğum bu kitabı, eğer yeni bir baskı olmasaydı, herhalde okumak aklımın ucundan bile geçmeyecekti. Ama onu yeniden okuyunca romancı kisvesine bürünmüş gazeteci-öğretici Ahmet Midhat'ın çehresi kitabın her sayfasından fıskırdı. Kadınların eğitimi, insanların birbirlerine karşı anlayışlı olmaları, en eski çağlardan bugüne kadar insanların ortak tecrübelerini tanımaları gerektiği ve dinin hayattaki önemi. Kitabın Türklerden çok Müslüman Türkler üzerinde durduğunu, Midhat Efendi'nin İslamiyet öncesi Türklerle fazla ilgilenmemiş olduğu rahatlıkla söylenebilir. Yoksa, ilk Müslümanların rasathanelerinden söz ederken (s. 343) eğer tanısaydı, Uluğ Bey'i unutmaması mümkün olmazdı. Eser Türklerden söz etmekle birlikte asıl ağırlığın İslamiyette olduğunu, herhalde eserin kendisine sunulduğu II. Abdülhamit de anlamış ve Ahmet Midhat'a ihsanda bulunmuştu.¹³ Zira Ahmet Midhat'ın anlayışı dönemin ideolojilerinden İslamcılığa uymaktadır. Fakat Ahmet Midhat dünyaya açıktır, onun için anlattıklarının okuyucularına neler telkin ettiğini bugün tahmin etmemiz güç olabilir.¹⁴ Hayatımıza getirmiş olduğu okuma saatlerinin topluma neler sağladığını kim bilebilir. Sıhhatli bir edebiyat sosyolojisi araştırmasına şüphesiz ki en uygun kişilerden biri Ahmet Midhat'tır. Dünden bugüne gelen çizgide toplumun ona çok şey borçlu olduğu şüphesizdir. Belki de bugün ona karşı uyanan ilginin sebebi, bu borcun fark edilmiş olmasından ileri gelmektedir.

¹³ Şahmurat Arık, "Ahmet Metin ve Şirzad Romanının Sultan II. Abdülhamid'e Takdimi ve Bir Maruzat", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 35, Erzurum 2007, s. 157-165.

¹⁴ Bu konuda bazı makaleler hatırlanabilir: Safvet Nezihi, "Bizde Romancılık ve Romanlar" *Resimli Kitap*, C. 2, nr. 5, Kânun-ı sani 1324/Ocak 1909, s. 435-437; nr. 7, Nisan 1325/1910, s. 668-676; Hüseyin Rahmi Gürpınar, "Tenkit", *Yeni Türk Edebiyatı Metinleri 3 Nesir 1*, hzl. İnci Enginün, Zeynep Kerman, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2011, s. 399-402.